

DEL VINCLE AFECTIU AL VINCLE EDUCATIU:

El sociograma d'aula com a estratègia pedagògica

Autora: Cristina Modolell Rodríguez

Tutora: Cristina Corcoll López

18 de Maig del 2018

Grau en Educació Infantil

RESUM

Aquest article cerca conscienciar sobre la importància d'establir un vincle afectiu entre l'infant i l'educador/a per a possibilitar la construcció d'un estil d'aferrament segur en l'infant amb la finalitat de poder entendre el pes que comporta en el seu desenvolupament socioemocional i cognitiu. A més es realitza una mostra real del sociograma d'aula, a partir d'una observació i la creació d'un test sociomètric a vint-i-cinc infants de tres anys. És una tècnica que proporciona l'obtenció d'una gràfica de resultat la qual ens determina, de cada alumne, com i amb qui es desenvolupa dins l'aula de manera que ens permet profunditzar sobre el tipus de relacions que s'estableixen entre els infants.

En aquest article, el mètode ha estat realitzat des d'un paradigma interpretatiu, fent una anàlisi comprensiva des d'un àmbit qualitatiu, obtenint resultats a partir d'una entrevista i dues formacions. Els resultats demostren la importància d'establir vincles amb els infants i atendre a cada estil de vinculació. També, fa referència a com el sociograma d'aula dóna una dimensió objectiva d'allò que passa dins l'aula i permet a l'educador/a intervenir atenent les necessitats de cada un dels infants per a, consegüentment, establir un vincle afectiu segur amb cada un d'ells.

Per a concloure, fa una crítica de la realitat de les escoles i del pes que recau en la figura de l'educador/a i l'absència de reflexió educativa cap a orientacions, mètodes i estratègies pedagògiques per establir un vincle afectiu segur amb els infants.

***Paraules clau:** vincle afectiu, estil de vinculació, educador, vincle educatiu i sociograma d'aula.*

ABSTRACT

The aim of this article is to highlight the importance of establishing an affective bond between the infant and the teacher to enable the construction of a safe attachment style upon the child. The purpose is to understand the importance entailing in their socioemotional and cognitive development. Furthermore, this project proposes the Sociogram as a pedagogical strategy for the teacher. In addition, a real sample of the classroom sociogram is performed, based on an observation and the creation of a sociometric test to 25 children in three years. It is a technique that provides the obtaining of a graph of result that determines us, of each student, how and with who develops in the classroom so that it allows us to deepen on the type of relationships that are established between the children.

In this study, the method has been created from an interpretative paradigm of the theory, realizing a comprehensive analysis from a qualitative field, obtaining results from an interview and two formations. The results show the importance of establishing affective bonds with the infants and how to deal with each attachment style. Therefore, it shows how the sociogram attends these needs offering an objective dimension of what happens in the classroom.

To sum up, this article criticizes the schools reality, the importance of the teacher's role and the absence of educative reflection towards orientation, methodologies and pedagogical strategies, to establish a secure affective bond with infants and to serve as a basis to beneficiate their global development.

***Key words:** affective bond, attachment, attachment style, teacher, educational bond and sociogram.*

INTRODUCCIÓ

“Jo sento que tu sents que jo sento” (Riera, 2012)

Quan naixem, encara no tenim establertes les connexions neuronals. La manera en què nosaltres sentirem i ens relacionarem dependrà de les connexions que s’han donat al cervell a través del vincle. Quan els pares, mares, mestres, àvies, avis, etc. ens donen aquest afecte, ens fan sentir vius.

I en els darrers anys, i amb l’evolució de l’educació, es reflexiona cada vegada més sobre els vincles i el pes tan important que desenvolupen els educadors com a agents vinculadors a l’aula, influenciant en els aprenentatges i emocions dels infants. El vincle que s’estableix entre ambdós és primordial pel desenvolupament socioemocional i cognitiu de l’infant. L’educador/a és un referent per a l’alumne, i poder construir un vincle afectiu segur amb cada un dels infants, tenint en compte la seva particularitat, els ajuda en la confiança, la seguretat i el benestar emocional, cognitiu i social. Tanmateix, el moment de separació entre l’infant i les seves principals figures d’aferrament per a començar l’escola, li deixa a aquest un buit on, tant l’educador/a com els pares, l’han de poder acompanyar i fer-li costat. Per tant, conèixer l’estil de vinculació de cada un dels infants, les seves principals figures d’aferrament, com deia Bowlby amb la seva teoria de l’aferrament, i les relacions que s’estableixen a l’aula, ens permet proposar estratègies pedagògiques. En aquest article es presenta el sociograma d’aula com a proposta i com a suport a l’educador/a, per a poder conèixer les relacions i dinàmiques que s’estableixen a l’aula, i així, poder actuar segons les necessitats de cada infant.

En primer lloc, es farà un repàs de les teories psicològiques del vincle afectiu per a poder donar visió en la importància d’establir vincles amb els infants i de l’escola com a base segura. “La finalitat d’educar els infants des d’una base afectiva és l’adquisició d’autonomia i equilibri en el seu estat emocional” (Marín, 2017, p.6). A més, s’ha de tenir en compte quan construïm un estil de vincle amb cada un dels infants que són diferents i cada experiència viscuda també ho és. I, en segon lloc, la finalitat d’aquest article és recollir el fet més important per entendre la importància d’establir vincles educatius i a més, es realitza una

mostra de sociograma d'aula, com a tècnica innovadora, i com a recurs i suport per a l'educador/a.

MARC TEÒRIC

En aquest apartat hi podreu trobar informació extreta de diferents autors referencials començant amb una introducció en termes més generals de l'afectivitat o vincle afectiu; continuant per la Teoria de l'aferrament i els diferents estils de vinculació; la definició i relació del vincle educatiu amb el vincle afectiu i, finalment, el sociograma d'aula.

1. L'Afectivitat o el Vincle Afectiu

A grans trets, el vincle afectiu és allò que ens uneix amb els altres. En tenim amb els pares, familiars, mestres, companys, amics i coneguts. Segons Marín (2017), aquests vincles ens permeten relacionar-nos d'una manera o una altra amb els altres i ens proporcionen seguretat.

Bowlby (1989) va intentar mostrar l'afectivitat com un vincle que es crea amb el temps i que finalment arriba a formar part de l'estructura psíquica de l'infant. Es considera que tenir un lligam segur és la base on es construiran les relacions afectives amb els altres. Per tant, el lligam entre l'infant i les seves figures d'aferrament¹, són essencials per a les futures relacions.

En el context escolar, l'infant té com a referència l'educador/a. El vincle afectiu entre l'educador/a i l'infant és imprescindible per a dur a terme l'acció educativa. Així doncs, establir vincles afectius segurs durant els primers anys de vida de l'infant amb les seves figures d'aferrament és una part essencial pel seu desenvolupament. La relació i el lligam que s'estableix entre ambdós, crea a l'infant una seguretat i una motivació que el porta a estar disposat a aprendre noves coses (Palou, 2018²).

---

¹ "Attachment figure" a la que es fa referència generalment és la figura materna però també es pot parlar de la persona que normalment cuida l'infant.

² Informació extreta de la formació SIAP de Gedi exposat per l'experta Natàlia Palou (2018).

2. La Teoria d'aferrament

La Teoria d'aferrament (Bowlby, 1954) diu que els principals elements afectius vénen determinats per les seves relacions interpersonals, per tant, de les seves figures d'aferrament. La persona que exerceix de figura d'aferrament és, als ulls de l'altre, algú amb capacitat per protegir, tenir cura i donar suport emocional (López, 2003). El nen durant els seus primers anys de vida crea unes representacions mentals o models operants³ que integren la informació cognitiva i emocional relacionada amb les experiències de relació amb la figura d'aferrament (Crittenden, 2002).

Bowlby (1989, p.42) crea la teoria del vincle on parla “*d’attachment*”⁴, per a descriure la tendència dels humans en establir vincles afectius amb els altres i a relacionar-se amb una figura de caràcter protector. Planteja la teoria del model de “conducta instintiva⁵” o “conductes d’aferrament”, definida com a “sistemes de conductes i el seu control d’informació, de retroalimentació negativa i a una forma conductual d’homeòstasis. Es considera que les formes més complexes de conducta instintiva provenen de l’execució dels plans que -segons l’espècie- poden resultar més o menys flexibles” (Bowlby, 2010, p.46). Aquestes conductes tenen com a objectiu estar a prop de la figura d’aferrament, com podrien ser el plor, el somriure, voler el contacte físic al ser abraçat, acaronat, assegut a la falda, etc. La funció del sistema d’aferrament es basa a garantir les necessitats bàsiques de protecció, supervivència i regulació emocional. A més, a través d’aquest es construeixen els models de representació mental d’un mateix, dels altres i de les relacions. “La qualitat del vincle depèn de l’accessibilitat i adequació de la resposta sensible de les figures d’aferrament, i aquest l’ajudarà a desenvolupar-se en un futur” (Palou, 2018). Aquesta resposta sensible té l’objectiu de reflectir, contenir i regular els estats emocionals, principalment negatius, de l’infant. A més, ajuden a promoure la iniciativa i autonomia de l’infant, amb l’objectiu d’entendre els estats emocionals de l’infant i la seva conducta, per a poder actuar correctament. Es tracta d’arribar a empatitzar amb l’infant per a poder donar resposta a la seva necessitat (Palou, 2018).

---

³ Com les anomena Bowlby, “Internal Working Models”.

⁴ Traduïda com a “apego” al castellà, i “lligam” o “vincle” al català.

⁵ També coneguda com a “teoria dels impulsos” o “teoria de la motivació”.

López (2003) afirma que “l’afecció és un vincle afectiu que estableix el nen amb les persones que interactuen de forma privilegiada amb ell, i està caracteritzat per determinades conductes, representacions mentals i sentiments” (citada a Pérez, Seco, Vera, 2010, p.79). Podríem assenyalar que, aquest procés d’afecció, passa per diferents etapes, dels dos mesos de vida fins al segon any de vida, on l’afecció es va consolidant i es van aferrant a altres figures d’afecció que els permet establir relacions socials, gràcies al desenvolupament de les diferents capacitats i l’adquisició d’autonomia. En el context escolar, aquesta figura d’afecció seria l’educador/a.

López (2003) no es refereix a la figura d’afecció exclusivament de la mare, sinó que hi poden haver diferents figures representatives per a ell com podria ser, en aquest cas, la de l’educador/a. El moment en què l’educador/a passa a ser el principal referent de l’infant, es converteix en una peça clau per a ell, tant en l’aprenentatge com en el creixement personal. Per això, crear un vincle segur entre ambdós els afavorirà per a poder créixer junts i tenir un bon clima d’aprenentatge.

Tornant a la teoria de l’aferrament de Bowlby, altres autors com Ainsworth (1969), citada en el document de Vuyk, R. (1983), afirma que, el contacte físic i la sensibilitat, són essencials entre la mare i l’infant, posant nom a quatre estils de vinculació⁶: *segur, ambivalent, evitatiu i desorganitzat*. A partir d’aquí, desenvolupen la teoria de “la base segura”, la qual es descriu a continuació.

3. Estils de vinculació: Una Base Segura

Ainsworth, Bowlby i altres autors (1978), citats en el document de Vuyk, R. (1983), introdueixen la classificació de la variable de qualitat del vincle, a partir d’un experiment on posaven en una “situació estranya” infants de dotze a vint-i-quatre mesos i les seves figures d’aferrament, en la que s’oferien jocs als infants i se’ls anava modificant l’ambient. La mare sortia i s’introduïa una persona desconeguda, ambdues marxaven deixant l’infant sol, i es podia observar el canvi de conducta de l’infant envers aquesta alteració i com perdria

---

⁶ També anomenats “Estils d’aferrament” o “Tipus de vincles”.

comoditat i seguretat en la seva absència i com la buscava o no durant el retorn. Es demostra que, aquell infant que ha tingut una base segura, es desenvolupa com a infant segur i lliure. Segons Palou (2018) en el context escolar és important vetllar per la vinculació afectiva segura de l'infant amb l'educador/a, tot i venir de casa tenint o no aquesta seguretat.

A partir dels resultats de l'experiment basats en el patró de la relació de l'infant amb pare/mare en situacions estranyes es realitza la següent **classificació** dels estils d'aferrament:

VINCLE	SEGUR	INSEGUR-EVITATIU	INSEGUR-AMBIVALENT	DESORGANITZAT
DESCRIPCIÓ	Recerca de la proximitat a les figures d'aferrament com a estratègies de regulació emocional.	Minimització de les conductes d'aferrament com a estratègies de regulació emocional.	Maximització de les conductes d'aferrament com a estratègia de regulació emocional.	No hi ha una organització del sistema d'aferrament. Conductes contradictòries d'apropament i rebuig cap a les figures d'aferrament.
RESPOSTA A LA SITUACIÓ ESTRANYA	Bona qualitat de la resposta sensible de les figures d'aferrament.	Actitud de rebuig cap a l'infant i el contacte amb ell per part de les figures d'aferrament, especialment davant l'expressió d'emocions negatives de l'infant.	Inconsistència en la resposta de les figures d'aferrament. Intrusivitat en les conductes d'iniciativa i exploració de l'infant.	Figures d'aferrament que espanten l'infant. Paradoxa de la "por sense sortida".
	Equilibri òptim entre autonomia i intimitat .	Més atents als objectius que a les relacions interpersonals.	Pendents de mantenir la proximitat amb les figures d'aferrament, no es permeten l'exploració .	Desorganització en les estratègies de cerca d'autonomia i intimitat.

Taula 1. *Característiques dels principals estils d'aferrament* (Producció pròpia, basat en la formació Equip Psicoterapèutic Gedi, 2018)

4. El vincle educatiu

“L’ experiència d’ aprendre es dona a través d’ un vincle” (Terrades, 2017). És clar doncs, que l’ establiment d’ un vincle afectiu segur a les primeres edats fomenta la construcció d’ un vincle educatiu⁷ i una bona qualitat de l’ aprenentatge a l’ escola. L’ autor que parla de la relació que hi ha entre l’ experiència de la creació d’ un vincle afectiu segur en les edats primerenques i la predisposició de l’ infant per aprendre és Sroufe (1983 i 1986, citat a Geddes, 2010) amb investigacions basades en una mostra que demostrava que les nenes que havien experimentat un vincle afectiu segur maternal, s’ adaptaven millor i es relacionaven amb l’ educador/a (citat a Geddes, 2010, p.53). La separació dels pares en començar l’ escola és un procés complicat pels infants, per això, ha de ser un acte participatiu entre ambdues figures i se’ ls hi ha de donar suport en aquesta transició. “Per tot això, és important que, quan els infants s’ incorporen a l’ escola infantil, el primer objectiu que es plantegin els educadors sigui l’ aportació d’ una atenció adequada i de qualitat, una acollida emocional que faciliti la creació d’ un vincle afectiu entre els educadors i els infants. Aquest vincle permetrà que els nens desenvolupin una seguretat que, a la vegada, afavorirà també la seva autonomia” (Prieto, 2010, citat a Marín, 2017, p. 63). Els vincles educatius, per tant, són aquells que s’ estableixen entre l’ educador/a i l’ infant per a dur a terme una acció educativa, en tenen molt a veure l’ estabilitat emocional i la base de vincles afectius segurs que l’ infant ha establert en l’ àmbit familiar. L’ educador/a ha de convertir l’ escola en una base segura, consolidar una seguretat afectiva i emocional que afavoreixi el creixement i a l’ aprenentatge. “En la situació d’ aprenentatge, les relacions, la tolerància, la incertesa i la tasca estan relacionats” (Geddes, 2010, p. 57).

“Els educadors infantils constitueixen el principal punt de referència afectiu i de seguretat dins el context educatiu, ja que són les persones que acullen l’ infant i la seva família. Cada educador té a càrrec seu un grup de nens i nenes dels quals és responsable davant els pares i davant la resta de professionals de l’ escola”. I afegeix, “L’ educador/a ha de portar a terme la tasca professional preveient les característiques i les necessitats individuals dels infants i, per tant, ha de diversificar les actuacions educatives i adequar la intervenció als diferents nivells i

---

⁷ Anomenarem “vincle educatiu” per a definir la relació educativa que s’ estableix entre l’ educador/a i l’ infant per a dur a terme una acció educativa.

ritmes d'aprenentatge. És per aquest motiu que prenen rellevància els factors emocionals en el procés d'ensenyament-aprenentatge, i és necessària una comprensió més gran de la naturalesa de la interacció alumnes-educadors” (Marín, 2017, p. 62).

Geddes (2010) afirma “sense vinculació no hi ha aprenentatge”. L'experiència educativa implica la capacitat de relacionar-se amb el docent i d'aprendre. Geddes (2006, citat a Geddes, 2010) crea el triangle de l'aprenentatge (Vegeu figura 1) associat a les conductes de vinculació. Segons investigacions fetes per Erickson i col. (1982), Engeland (1983) i Sroufe (1983), tots ells citats a Geddes (2010), van descriure cada estil de vinculació dels infants en relació a la seva capacitat d'aprenentatge, determinant si l'escola era o no una base segura per a cada estil d'aferrament. Van associar una vinculació segura a una menor dependència de l'educador/a i més capacitat d'adaptació a l'entorn escolar, social i acadèmic. Quant a una vinculació insegura-evitativa parlaven d'una pitjor adaptació i de rendiment acadèmic, i una constant preocupació per la pèrdua de l'adult. En una vinculació insegura-ambivalent, l'infant es basa en activitats més centrades a mantenir l'atenció de l'adult en l'aprenentatge. I, finalment, en una vinculació desorganitzada, no ha pogut establir un vincle que l'ajudi a explorar l'entorn, per tant, en el seu aprenentatge. Conclouen que els infants amb un vincle segur tenen un millor rendiment cognitiu, especialment en tasques de raonament deductiu i una major motivació cap als estudis acadèmics. Per tant, una vinculació segura afavoreix a un òptim desenvolupament cognitiu i en la qualitat de l'aprenentatge.

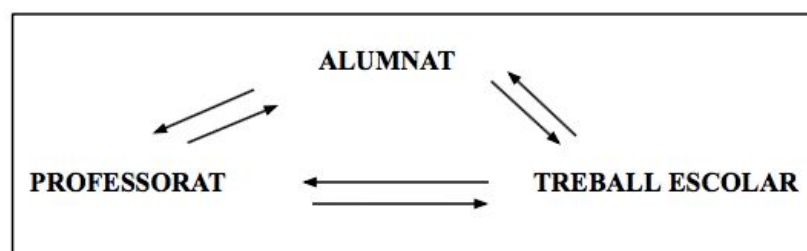

Figura 1. *Triangle de l'aprenentatge: l'aferrament segur.* (Producció pròpia, basat en Geddes, 2010, p. 62).

Segons Palou (2018), un mestre pot actuar com a figura d'aferrament secundària, com els avis, parelles, terapeuta, etc. i poden compensar els dèficits produïts per la inseguretat del vincle primari amb els pares. Vindria a ser el que es coneix com a experiències correctives de la inseguretat en l'aferrament. "Si un ambient de carència pot causar retard en el desenvolupament, un ambient reparador pot ser generador de progrés" (Cyrułnik, 2008).

Actualment, tenim diferents recursos i estratègies d'aula que ens permeten conèixer la situació i, aleshores, actuar en conseqüència. En aquest cas, es farà referència a l'estratègia pedagògica del sociograma d'aula, una tècnica innovadora que es duu a terme a les aules per a conèixer millor als infants.

5. Estratègia pedagògica: el sociograma d'aula

És una realitat que l'educador/a, per a poder establir un estil de vinculació amb cada un dels infants, els ha de conèixer en diferents àmbits; familiar, social, emocional, etc. El sociograma d'aula, possibilita la construcció d'un vincle afectiu segur entre alumne i mestre, a partir del coneixement de les relacions que s'estableixen a l'aula i la seva participació en aquesta. Es tracta d'un sistema molt potent per descobrir l'estat relacional d'un grup i de cada persona que l'integra per poder-hi intervenir de forma adequada amb una aplicació seriosa i compromesa. (López, 2018⁸).

López (2018), defineix el sociograma d'aula, com una tècnica que s'aplica a l'aula per a conèixer millor els infants i profunditzar sobre el tipus de relacions que s'estableixen entre ells. Moraleda (1978) ho defineix com "un instrument que permet determinar el nivell d'acceptació o de rebuig dels individus en un grup (el seu nivell sociomètric), descobrir les relacions entre els individus i revelar l'estructura del grup" (citada a Vendrell, E. 1999). Així doncs, conèixer quins tipus de relacions s'estableixen entre infants, permet a l'educador/a conèixer la personalitat i la manera de relacionar-se de cada un d'ells, podent crear un vincle afectiu segur amb la manera de ser de cada alumne, coneixent el seu rol dins l'aula, la manera de relacionar-se, de comunicar-se, de fer les coses, etc. La metodologia en què s'empra consisteix a passar un test sociomètric a cada alumne, tipus qüestionari, conseqüentment es fa

---

⁸ Informació extreta de la formació de l'expert Pau López en sociogrames d'aula (2018).

una anàlisi de resultat col·locant diferents nombres a cada resposta, fins a obtenir una matriu amb els valors sociomètrics. El resultat és un gràfic amb diferents números situats en diferents línies que et permet veure el rol de cada alumne, quin queda apartat del centre, quin se situa en ell, etc. És important explicar als infants que les dades que en surtin i les informacions que cadascú manifestarà restaran en secret entre cada alumne (López, 2018).

López (2018) desenvolupa tres passos per a la realització d'un sociograma. En primer lloc, la "Formulació de preguntes", en aquest cas i aplicat a infants de tres anys, s'han realitzat preguntes de tipus general "amb qui t'agrada jugar al pati?", i "amb qui no t'agrada jugar al pati?", d'aquesta manera les respostes eren suficientment específiques. Anomena la segona fase com a "Elaboració de les respostes i confecció del sociograma". Moreno (1960) crea la gràfica de representació del test sociomètric, en la qual facilita la informació estructurada en valors numèrics. Per últim, esmenta "La interpretació de resultats", com a punt fonamental de l'elaboració de la tècnica. "En contrast amb la simplicitat de la seva execució, el test sociomètric proporciona informació valuosa sobre la posició (estatus sociomètric), dels membres en el grup (eleccions, rebutjos i indiferència), la formació de subgrups en el grup i les seves connexions (relacions intergrupals)" (Vendrell, 1999, p. 186).

S'ha realitzat una mostra d'un sociograma d'aula i en l'apartat de discussió, es facilita l'anàlisi dels resultats, amb la gràfica i el pictograma d'aula, i la conclusió arribada a partir de la realització del test sociomètric.

OBJECTIUS

Aquesta és la **pregunta** de recerca plantejada:

Proposant el sociograma d'aula com a estratègia pedagògica, afavorim la construcció d'un vincle afectiu segur entre l'educador/a i l'infant i la seva capacitat per aprendre?

Aquests són els diferents **objectius** proposats:

Objectiu 1: Comprendre el vincle afectiu en el model d'escola actual i descriure les diferents tipologies del vincle afectiu que l'infant estableix.

Objectiu 2: Reflexionar sobre la importància del vincle afectiu i educatiu entre l'educador/a i l'infant i comprendre el paper de l'educador/a per a possibilitar la construcció d'un vincle afectiu segur en l'infant.

Objectiu 3: Identificar el sociograma d'aula com a estratègia pedagògica per afavorir el vincle afectiu entre l'educador/a i l'infant.

MÈTODE

El mètode ha estat realitzat des d'un paradigma interpretatiu de la teoria, fent una anàlisi comprensiva des d'un àmbit qualitatiu, a partir d'una tipologia de recerca descriptiva. Quant a la temporalitat, es tracta d'un estudi transversal, ja que es realitzen diferents entrevistes a subjectes en un moment determinat. Es realitza des d'una recerca de camp, ja que es duu a terme en un context natural on passa el fenomen: l'escola. El fet de realitzar-se en una situació natural permet la generalització dels resultats a situacions afins, però d'altra banda no permet el rigorós control que és propi d'altre tipus de metodologies (Latorre, Rincón, Arnal. 1996). L'article és el resultat d'un estudi a partir d'una bibliografia escollida i el contrast d'aquesta informació amb una entrevista i dues formacions realitzades a i per experts, a partir del mètode combinat.

Participants

El criteri de selecció que s'ha seguit per a escollir ambdós professionals ha estat a partir de la realització del quadre de comandament i del plantejament de la conclusió que volíem arribar. Com a conseqüència del tema escollit s'ha realitzat una entrevista que ens ha aportat una opinió i una teoria suficient per a poder analitzar la informació plantejada en ser un tema tan específic. A més, se'ns han realitzat dues formacions i un taller. Els dos experts són els següents:

- *Pau López Vicente*, professor de Psicologia de Blanquerna, expert en sociogrames d'aula i professor del Màster en Psicopedagogia a la Universitat Ramon Llull.
- *Natàlia Palou Mas*, experta en el vincle afectiu i formadora de l'Equip Psicoterapèutic de Gedi i orientadora a l'escola Can Puiggener, Sabadell.

Instruments

Per a poder donar resposta als diferents objectius plantejats, el recurs amb els quals s'ha comptat per a realitzar la investigació, és una entrevista semi estructurada a un expert. Al principi de l'entrevista hi exposem una petita introducció i els objectius de l'estudi. En aquesta introducció es deixa clar el tipus de tractament que es farà amb la informació que proporcionin les entrevistes, i el temps estimat que els suposarà realitzar-la. A continuació, hi ha les diferents preguntes que formulades per a poder donar resposta als objectius. L'entrevista consta d'onze preguntes.

Gràcies a l'entrevista s'ha pogut fer una visió més específica de tots els temes rellevants tractats i així, poder aportar una visió més realista de l'aula i del benestar tant emocional, cognitiu com social de l'infant i poder oferir un punt de vista més crític i real.

Per tal de dissenyar els instruments s'ha creat un quadre de comandament. En acabar les entrevistes es va agrair la col·laboració als diferents participants.

Procediment

En primer lloc fem una recerca a partir de llibres, articles, webs, etc. que ens permeten centrar-nos i obtenir informació per tal d'aproximar-nos als conceptes claus d'aquesta temàtica.

En segon lloc, dissenyem els instruments de recerca que ens permetran recollir dades per a la discussió de l'article. Plantegem realitzar dues entrevistes diferents: una experta en el vincle afectiu i un expert en sociogrames d'aula, tot i que finalment es va realitzar una entrevista i es van rebre dues formacions. Per a fer-ho, primer de tot es va contactar via correu electrònic, i es va enviar la carta de presentació on s'explicava la intenció de la investigació, els objectius d'aquesta i se'ls demanava la col·laboració amb l'article. Un cop rebuda la resposta per part dels dos, es van realitzar ambdues cites en diferents llocs. Per a comprendre i descobrir des d'un sistema analític flexible, se'ns va oferir la possibilitat de rebre dues formacions, les quals vam realitzar i ens han servit per a poder desenvolupar el marc teòric, la discussió

d'aquest article i poder fer una anàlisi més acotada. L'entrevista i formació realitzada el dia vuit de març a l'experta en el vincle afectiu, es va realitzar a l'escola a la qual imparteix les sessions formatives, Escola Bressol Can Puiggener a Sabadell. I la formació i taller realitzada pel professor de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport es va realitzar en aquesta mateixa.

Un cop realitzades, per una part, l'entrevista i per altra les formacions, ens vam disposar a realitzar, en primer lloc, un quadre de buidatge i resultats per a procedir amb l'anàlisi i discussió d'aquests. A més, es va crear el sociograma d'aula, un cop realitzat el taller, a l'escola on es van realitzar les pràctiques.

En tot moment s'han respectat els quatre principis ètics de la investigació pel que la beneficència, a la no maleficència, a la justícia, i a l'autonomia, i dels consentiments signats pels dos participants.

RESULTATS I DISCUSSIÓ

En aquest apartat s'exposen les dades obtingudes i la discussió en la qual es relacionen aquestes respostes amb el marc teòric i amb les diferents formacions rebudes. Per tal d'organitzar les idees hem tingut en compte els objectius d'aquest estudi. Als objectius 1 i 2, donen resposta l'entrevista i la formació realitzada en l'experta del vincle afectiu que adoptarà les sigles E1. I l'objectiu 3, dona resposta la formació i taller, i la mostra executada, realitzat per l'expert en sociogrames que adoptarà les sigles E2.

***Objectiu 1:** Comprendre el vincle afectiu en el model d'escola actual i descriure les diferents tipologies del vincle afectiu que l'infant estableix.*

El vincle afectiu, com a definició, és una tendència innata que tenim tots els éssers humans d'aferrar-nos a altres persones. La característica que els identifica ve relacionada amb la sensació que et proporciona aquell vincle quant a seguretat i estabilitat. Les primeres figures d'aferrament (Bowlby, 1954) s'estableixen amb els pares, mares o figures primàries, com és la família, on et sents protegit per aquella persona i hi buscaràs el contacte i el consol,

sobretot, en moments en què et trobis en una situació d'estrès o de malestar. Això, després és traslladable a altres relacions on aquell infant quan tingui un problema també senti que aquella persona la pot protegir, per exemple, en el context escolar on la figura primària seria el mestre. Per això és tan important comprendre la figura del mestre com la persona que ha d'establir un vincle afectiu segur amb l'infant amb la mesura que aquest pugui utilitzar-la a ella quan hi ha algun tipus de malestar, per a reconfortar-se i tornar a regular-se emocionalment, i poder tornar després, per exemple, a relacionar-se amb els altres o a explorar l'entorn. "Si es coneix l'estil d'aferrament que ha creat un infant, és més fàcil poder donar resposta a les seves necessitats" (E1).

En el model d'escola actual, cada vegada més, s'escolaritza als infants més d'hora, i la figura del mestre passa a ser una de les figures principals per aquell infant des dels primers anys de vida. S'ha de vetllar per la construcció dels vincles afectius segurs a partir d'interaccions i percepcions, donant les respostes sensibles per part de l'adult, per a proporcionar-li una seguretat física i emocional. Fins i tot, "el mestre pot actuar d'experiència correctiva per aquell infant, compensant la inseguretat del vincle primari amb els pares i com a reparador, per tant, és terapèutic i pot propiciar que l'infant es construeixi amb més seguretat de la que venia, per tant, sí que influeix el que hem viscut a casa, però els mestres tenen un marge de maniobra per a poder incidir i corregir les experiències insegures en l'aferrament dels infants" (E1).

Lluny del laboratori i de les teories que denominen les diferents tipologies de vincles elaborades per Ainsworth (1978), citada en el document de Vuyk, R (1983), també es troben i s'expressen, dins del context natural, els estils de vincles que estableixen els infants: vincle segur, ambivalent, evitatiu i desorganitzat. Aquest vincle està totalment influenciat per la qualitat de la relació i la implicació de l'adult. Quan aquest es mostra atent i sensible, li afavoreix a l'infant a tenir un millor desenvolupament emocional de confiança i seguretat, per a poder afrontar les situacions adverses que se li presentin. L'educador/a pot establir diferents estils de vincles en diferents infants, ja que no només depèn de com ho faci l'educador/a sinó de les experiències vitals que ha viscut aquell infant i de la capacitat per establir relacions dins del seu entorn. Com diu E1, "podria ser que amb un infant hi hagi més sintonia i connexió i, per tant, hi hagi una resposta més sensible i s'estableixi un vincle segur". "En

general, els menors amb un vincle segur tendeixen a reflectir un millor rendiment acadèmic, el que podria ser explicat per la seva major capacitat per a desenvolupar estratègies metacognitives” (Moss i St-Laurent, 2001, citat al llibre de Geddes, 2010). Els infants amb un estil de vincle segur, no busquen l’educador/a sinó que exploren de manera òptima l’entorn, sabent que tenen l’educador/a allà per el que necessitin. Concretament, infants amb un vincle evitatiu, no acostumen a buscar l’educador/a en situacions quotidianes o de conflicte, acostumen a passar més desaparebutos o estar més absents en una aula. Per altra banda, els infants amb un vincle ambivalent poden mostrar un comportament dependent cap a l’educador/a, tot i que no cal que vulguin ser consolats o ajudats per ella. I per últim, infants amb un estil de vincle desorganitzat, no tenen un autocontrol del sistema d’aferrament, per tant, se’ls ha de poder oferir seguretat i benestar a l’aula. Tots aquests tipus de vinculacions en relació a l’aprenentatge, tenen repercussions a l’aula per a l’infant i per tot l’entorn que l’envolta.

A tall de resum, el vincle afectiu és la relació afectiva que s’estableix amb les persones que sentim pròximes a nosaltres i que ens fan sentir protegits, estimats, segurs per a descobrir l’entorn, per a ser autònoms, etc. La tipologia de vincle depèn de les experiències viscudes a la infantesa que ens han fet establir un tipus de vincles amb les nostres figures d’aferrament: segur, insegur-evitatiu, insegur-ambivalent i desorganitzat. La persona amb un vincle segur s’expressa lliure, segura, curiosa i amb confiança recíproca amb la figura d’aferrament. El vincle evitatiu, la persona té poca confiança i desinterès per les persones i l’entorn. En canvi, persones amb un vincle ambivalent es podrien definir com “ni amb tu ni sense tu”, es mostren desconfiades però busquen l’afecció. I per últim, el vincle desorganitzat, tenen conductes contradictòries, es mostren temorosos d’explorar i mantenir relacions amb els altres. En el context escolar, s’han de tenir en compte les tipologies de vinculació a les quals han tingut l’oportunitat de créixer els infants, per a poder atendre a les seves necessitats i, com educador, crear un vincle afectiu segur.

Objectiu 2: *Reflexionar sobre la importància del vincle afectiu i educatiu entre l'educador/a i l'infant i comprendre el paper de l'educador/a per a possibilitar la construcció d'un vincle afectiu segur en l'infant.*

Com ens recorda E1 en les seves formacions que imparteix a les escoles, “no es té consciència de la teoria del vincle afectiu ni de les seves tipologies, ni tampoc de la funció que exerceix el sistema de vinculació i d'exploració”. En aquest cas, ella aporta a les escoles orientacions, des de la teòrica i la pràctica, per a poder formar professionals en la importància de la construcció del vincle segur en l'infant.

A l'escola, els infants que presenten un vincle afectiu segur tenen més interès, curiositat, ganes d'explorar i de descobrir, i desenvolupen una bona capacitat en l'àmbit social per establir relacions amb els companys i amb l'educador/a. Tot i això, no sempre els infants estableixen a casa un vincle segur, per tant, no s'ha pogut construir la seva manera de pensar ni el seu estil de vinculació. “L'educador/a ha de poder estar pendent del que li pot estar passant a l'infant en aquell moment, per tant, ha d'estar accessible i que aquest percebi que està allà per a ell, no només físicament, també emocionalment” (E1). L'infant s'ha de sentir reconfortat, que estàs per ell, que el pots ajudar i això fa que, la suma de totes les seves experiències, creïn expectatives en l'infant en “què puc esperar de tu?” i quina resposta tindràs tu amb mi. En aquest cas, si l'infant s'ha sentit calmat i entès, per a ell serà una persona que li produeix una seguretat i que “puc comptar amb tu”, establint, així, un vincle afectiu segur. I això ho hem de tenir en compte alhora també de procurar que la persona que està desenvolupant aquestes funcions les estigui fent en condicions, amb la capacitat de poder establir un vincle segur, amb la capacitat de mentalitzar i amb la capacitat de donar resposta a l'infant. L'E1, nomena actituds que l'educador/a ha de tenir presents per acompanyar als infants en el procés de creixement, com són l'afecte, el respecte i l'acceptació, l'autoritat, l'observació i l'escolta, la confiança i l'agraïment. Nomena aquestes actituds fent referència en com creu que ha de ser un educador a l'aula i amb els infants. La seva “manera de ser” beneficiarà el clima d'aula i a la construcció de coneixements dels infants, ja que senten que confies en ell, en les seves capacitats i que si s'equivoca, sempre et tindrà per a fer-li costat. Mai es podrà establir un vincle si no es donen les condicions bàsiques de supervivència, de les quals formen part el respecte i l'afecte. S'ha de comprendre la responsabilitat de

l'educador/a que té envers l'infant, ja que les seves experiències d'aferrament, el faran créixer. És bàsic poder entendre l'infant en l'etapa evolutiva en què es troba sinó, no es pot saber què li passa a l'infant i interpretar-ho de manera correcta, ja que si en fa una mala interpretació, no podrà establir un bon vincle. Venint o no de casa amb un estil de vincle afectiu segur s'ha de buscar la manera de poder donar resposta a cada infant en les seves necessitats tenint en compte el seu estil d'aferrament i poder activar el seu sistema d'aferrament. Per consegüent, aquell infant cercarà la proximitat de l'educador/a, i aquesta seguretat i confiança farà que l'infant vulgui explorar i aprendre.

Des d'un altre punt de vista i des de les formacions a les diferents escoles que imparteix l'E1, es vetlla per a poder reflexionar amb l'educador/a de la manera en com veu i com s'explica aquell infant, i poder ajudar i acompanyar-la, igual que faríem amb les famílies, perquè puguin entendre millor i donar una resposta més adequada a la necessitat d'aquell infant en concret. La formació la qual vam assistir es va comprendre des d'un vessant teòric que estava estructurat per diferents continguts, en primer lloc, una definició del vincle afectiu, la funció i construcció del sistema d'aferrament, les experiències correctives, els estils d'aferrament i el desenvolupament socioemocional. La finalitat d'aquestes formacions és orientar i fer entendre als educadors/a el pes del vincle afectiu pel creixement dels infants i el paper que recau en la seva figura i rol a l'aula.

Així doncs, és molt important que les mestres també puguin fer un treball de poder mirar quin estil de vinculació i quina capacitat de regulació personal tenen, ja que l'eina de treball són elles mateixes. És important fer-ho per a prendre consciència i gestionar les emocions, per a poder establir distàncies i per a saber fins on ha d'implicar-se.

Dins d'aquest mateix context, hi té a veure la qualitat de l'aprenentatge de l'infant. L'E1, diu que "perquè l'infant pugui centrar-se en una tasca concreta, i ha de tenir el valor i la seguretat que si allò que està fent no li surt, l'educador/a estarà allà per ajudar-me". L'educador/a li dóna una resposta a l'infant que el fa sentir competent i per tant, l'infant se sent segur per a continuar amb aquesta tasca i a provar-ne de noves. L'objectiu ha de ser que l'infant pugui reconèixer l'escola com a la seva base segura.

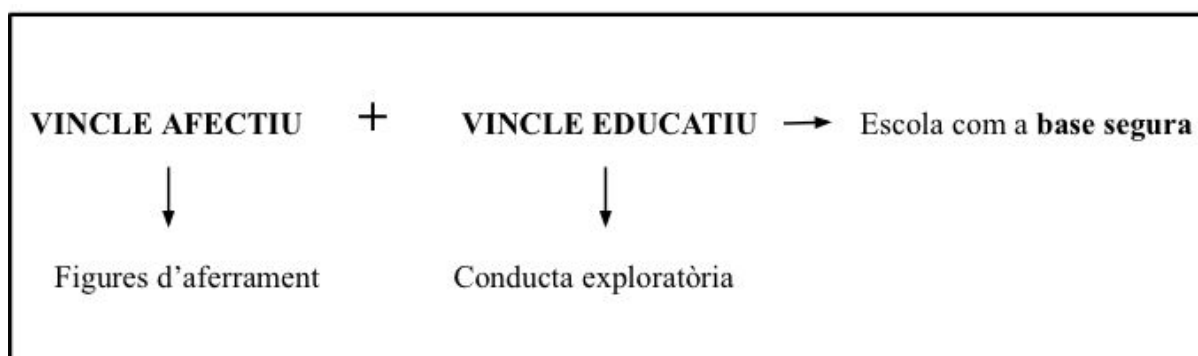

Figura 2. *Del vincle afectiu al vincle educatiu.* (Producció pròpia, 2018).

Objectiu 3: *Identificar el sociograma d'aula com a estratègia pedagògica per afavorir el vincle educatiu entre l'educador/a i l'infant.*

Com ens recorda E1, “és important acompanyar a les mestres i donar-los suports que els hi facilitin la seva tasca”. El sociograma d'aula forma part d'aquests suports, essent una tècnica innovadora que proporciona l'obtenció d'una gràfica de resultat, la qual ens determina, de cada alumne, com i amb qui es desenvolupa dins l'aula. E2, ens imparteix un taller pràctic amb exemples i respostes de casos reals, fent-nos analitzar les possibles respostes de l'infant, que inclouen les falses percepcions, la percepció positiva i la negativa, la reciprocitat positiva i negativa, etc. denominats valors sociomètrics.

En aquest cas, s'ha realitzat una mostra d'un sociograma d'aula a l'escola on es van realitzar les pràctiques d'Educació Infantil a vint-i-cinc infants de P3. Tot i no ser una tècnica que s'acostumi a aplicar a infants d'Educació Infantil, hem emprat i adaptat les estratègies per a poder dur a terme la mostra. A diferència de com faríem amb infants més grans, el test sociomètric es va aplicar de manera individual i de forma verbal. Després es van passar a un programa les respostes i aquest realitzava directament la gràfica amb els resultats (vegeu *gràfica 1*). Com a entrevistadora era important guanyar-se la confiança als infants, per això, es va decidir fer a l'escola de pràctiques en la qual hi he estat dotze setmanes, de manera que, amb la presència de la tutora i meva, es va poder realitzar el test. Es van formular dos tipus de preguntes, una en positiu i una en negatiu: “Amb qui vols jugar al pati?” i “Amb qui no vols jugar al pati?”. Els infants havien de dir només un nom, d'aquesta manera rebríem respostes

suficientment específiques, tenint en compte el seu moment evolutiu i perquè fos més senzill per a ells. Tanmateix, hem comptat amb les respostes del test i amb diferents observacions que hem fet en situacions de joc. El test sociomètric estava pensat des d'un àmbit emocional, per tant, eren preguntes que ens farien obtenir resultats de quins infants queden aïllats, rebutjats o que lideren l'aula. "A partir d'aquí, es descobririen fets que orientarien a l'educador/a a conèixer millor el rol de cada infant per a poder donar-li una resposta adequada a la seva necessitat" (López, 2018).

La **llengua** que s'ha creat per a donar significat als resultats de la gràfica és la següent: *elecció* (fletxa blava), *rebuig* (fletxa vermella), *nens* (color groc), *nenes* (color verd) i *eleccions recíproques*.

El resultat de la gràfica és el següent:

?	Q	R	S	T	U	V	W	Y	Z	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	+	.	
Q	X					V											X	V								1	1	
R		X										X						V									1	1
S			X	V						X																	1	1
T			V	X																			X				1	1
U				V	X				X																		1	1
V						X											V			X							1	1
W		V					X												X	X							1	1
Y								X		V														X			1	1
Z				V				X																X			1	1
A					X			V		X																	1	1
B			V								X												X				1	1
C												X						V					X				1	1
D		X										X					V										1	1
E							X	V					X														1	1
F					X									X			V										1	1
G		X													X	V											1	1
H			X													V	X						X				1	1
I		X										V						X									1	1
J											V								X				X				1	1
K		X					V													X							1	1
L		V																		X	X						1	1
M					X												V					X					1	1
N																		V				X	X				1	1
O		V								X														X			1	1
P	V																		X						X		1	1
Total positiva	3	1	2	2	1	0	2	1	1	1	0	1	1	0	0	1	4	2	2	0	0	0	0	0	0	0	25	
Total negativa	1	3	0	0	3	0	0	1	1	0	2	0	1	0	0	0	0	1	0	4	0	4	2	2	0		25	

Gràfica 1. *Diagrama de resultats.* (Producció pròpia, 2018)

A la columna esquerra i a la columna de dalt, hi apareixen lletres que simulen els noms dels infants per atendre a la seva privacitat. Els nombres que hi apareixen donen significat al valor total de cops que l'han triat de manera positiva i de manera negativa, fet que ens ajuda a construir el pictograma final. Finalment, es va realitzar el pictograma d'aula, en el qual, s'ha centrat en cinc grups diferents, dels quals, en veiem clarament les dinàmiques de grup que s'han establert.

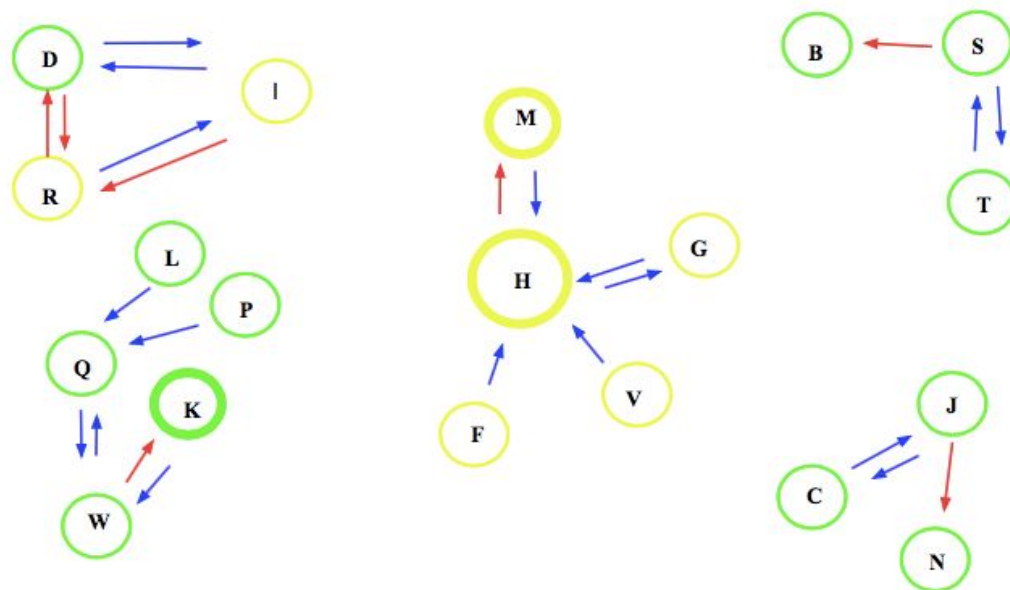

Figura 3. *Test sociomètric d'àmbit emocional*. (Producció pròpia, 2018).

Dels vint-i-cinc alumnes dels quals es va realitzar el test sociomètric hem destacat cinc grups diferents. En primer lloc, l'infant H, demostra un clar lideratge envers el seu grup, és l'infant més escollit de l'aula a més, M l'escull però H el rebutja, per tant, aquí trobem el primer cas d'oposició de sentiments. M es pensa que H el voldria com a company de joc però en canvi H tria un altre company i aquest, el tria a ell també (H i G), per tant, tenim un cas d'elecció recíproca, el qual el trobem en diferents casos. En aquest cas, l'educador/a hauria de veure la situació de joc, si un d'ells no sap compartir, si utilitza la violència per a demanar les coses, etc. És una típica situació per la qual s'hauria de vetllar, ja que M és un clar cas de rebuig i, per tant, l'educador/a hauria d'intervenir atenent a aquesta realitat.

Per altra banda, el grup liderat per l'infant Q, també és un cas de rebuig de K. Abans d'aplicar el test, es va fer un procés observacional en el qual, un cop s'aplica el test sociomètric, creus

o t'imagines a qui triaran els infants pel que has pogut observar. Això és interessant perquè et fa conscienciar d'una realitat, el grup dels infants Q, L, P, W, K, els quals sempre van junts, tenen un clar líder: la Q, que ha estat triat quasi per la majoria i un cas de rebuig, la K, que no ha estat triat i, a més, ha estat rebutjat per l'infant que lidera el grup. Com aquest cas, es podrien analitzar els altres que hi trobem. Més detalladament, veiem poca cohesió de grup i, per contra, grups petits i nombrosos. Per a l'educador/a aquest ha de ser l'esquema que el faci analitzar les figures principals que han quedat rebutjades de cada grup, centrar-se amb elles i poder-les ajudar. En moltes d'elles, i depenent de l'infant, pot ser un cas de no saber auto gestionar-se emocionalment, per això, en un context de joc, podria explicar perquè els altres infants no vulguin jugar amb ell. Un altre cas, podria ser la falta de confiança d'aquest i de no saber-se integrar al grup, podria ser donat per una tipologia de vincle insegur i que no confia amb els seus companys ni amb l'entorn. Es tracta d'un resultat real vist des d'una anàlisi hipotètic del que podria estar passant dins l'aula, ja que no s'ha fet un estudi complet de la situació de cada infant. A més, s'han de tenir en compte les necessitats dels infants en cada moment i l'edat en què ho estem duent a terme.

Aquesta mostra, ens ajuda a veure les necessitats de cada infant i la situació en què es troba. La majoria d'ells, i atenent a la realitat d'aula, acaben o podrien acabar construint un vincle afectiu segur amb l'educador/a però, hi ha altres infants que, pot ser, no ho acabaran fent. L'educador/a i amb la realització d'un test com aquest, pot veure les dificultats de l'infant per a relacionar-se i per a descobrir l'entorn i ajudar-lo, tenint en comptes les seves experiències i estils de vinculació, de la manera en què ho necessiti. Tot i l'edat primerenca en què es dur a terme el test sociomètric, té rellevància en ells, ja que la finalitat és poder oferir una tècnica, com és el sociograma d'aula, com a suport per a l'educador/a, i com eina objectiva i dinàmica. Finalment, destaquem l'estratègia del sociograma d'aula com a suport útil i eficaç per a la mestra per a poder construir la base segura de cada infant a l'escola, després d'haver realitzat la mostra.

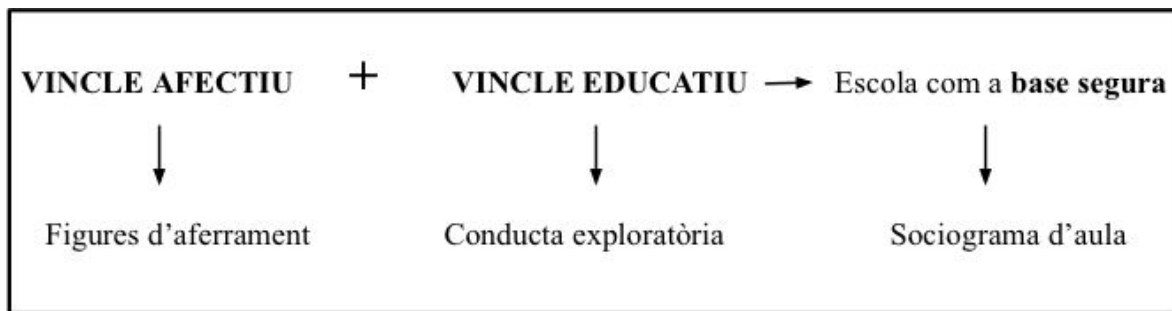

Figura 4. *Del vincle afectiu al vincle educatiu: el sociograma d'aula com a estratègia pedagògica.*

(Producció pròpia, 2018).

CONCLUSIONS

Amb la pregunta plantejada a l'inici de l'article *“Proposant el sociograma d'aula com a estratègia pedagògica, afavorim la construcció del vincle afectiu entre l'educador/a i l'infant i la seva capacitat per aprendre?”*, donarem resposta a la qüestió principal de l'article. La recerca des d'un principi, analitza la importància d'establir un vincle afectiu entre l'infant i l'educador/a per a possibilitar la construcció d'un vincle segur en l'infant, des d'un repàs teòric i comprensiu, a una entrevista i formació realitzada. En primer lloc, no hi ha coneixement de la importància que suposa crear vincles amb els infants i dels beneficis que comporta tant emocionals, cognitius com socials. Tot i conèixer, en general, que té guanys, des de les escoles no s'ofereixen orientacions, suports, pràctiques, etc. per a poder construir des d'un principi, els diferents estils de vinculació amb cada infant. En segon lloc, i atenent a la realitat, les condicions socials en les quals vivim obliguen a les famílies a portar els infants aviat a l'escola, consegüentment, això suposa la pèrdua sobtada de la figura de la mare i converteix l'educador/a en la figura d'aferrament principal. Amb això, ens referim a la responsabilitat indiscutible que té l'educador/a davant el desenvolupament dels infants.

Tenint en compte la situació i el paper de l'educador/a en les escoles, i podent-la complementar amb la instrucció rebuda, falten mètodes i estratègies pedagògiques que actuïn com a suport. El sociograma d'aula dona resposta a aquestes necessitats, proposant una

dimensió objectiva d'allò que passa dins l'aula i que no podem resoldre intuïtivament, ja que necessitem mecanismes pràctics que ens donin respostes més enllà de l'observació.

En aquest plantejament però, no es pot donar una resposta de forma tancada a la pregunta principal, ja que la mostra es limita a un nombre de participants molt reduït i no s'ha portat a la pràctica la tècnica escollida, tot i haver-la realitzat en primera persona. En relació amb aquesta última conclusió, queden diferents línies obertes d'investigació i s'haurien de dur a terme amb un major nombre de participants, ja que és un tema del qual se'n troben diferents àmbits dins d'un mateix i en aquest article es fa referència al vincle en aspectes molt concrets i de forma molt acotada. A més, es parla d'una única estratègia pedagògica per a poder afavorir la construcció d'un vincle afectiu segur amb els diferents infants quan en trobem moltes més i de diverses metodologies. Tenint en compte el sociograma d'aula, la limitació trobada és la falta de temps, ja que es va realitzar una mostra real amb preguntes per a infants de tres anys, però que donaven resultats simples i que no han estat analitzats profundament. L'anàlisi de la situació individual de cada infant és hipotètica i necessitaríem més d'una mostra d'un test sociomètric per a poder donar resposta a la seva necessitat.

Per a donar una última mirada positiva i engrescadora, el paper del mestre comporta dedicació, vocació i responsabilitat. La complexitat que suposa atendre a cada infant per igual és encara un àmbit que queda per a resoldre a les escoles a conseqüència de les limitacions de personal que hi trobem a les aules. Però hem de pensar amb la professió que ens defineix i en els valors que ens caracteritzen pensant sempre que, com deia Freinet, “per arribar al cap d'un nen, primer s'ha de passar pel seu cor”.

REFERÈNCIES

Bowlby, J. (1989). *Una base segura. Aplicaciones clínicas de una teoría del apego*. Barcelona: Paidós.

Bowlby, J. (2010). *El apego*. Barcelona: Paidós.

Crittenden, P. (2002). *Nuevas implicaciones clínicas de la teoría del apego*. Valencia: Promolibro.

Cyrułnik, B. (2008). *Los patitos feos. La Resiliencia: una infancia infeliz no determina la vida*. Barcelona: Gedisa.

Geddes, H. (2010). *El apego en el aula: Relación entre las primeras experiencias infantiles, el bienestar emocional y el rendimiento escolar*. Barcelona: Editorial Graó.

Latorre, A. del Rincón, D. i Amala, J. (1996). *Bases metodológicas de la investigación educativa*. Barcelona: Hurtado.

López, F. (2003). *Apego y relaciones amorosas*. *Información psicológica*, 82, (p. 36-48). Recuperat de:
<http://www.informaciopsicologica.info/OJSmottif/index.php/leonardo/article/view/382/330>

Marín, M. (2017). *Intervenció per al desenvolupament afectiu de l'infant*. Recuperat de:
http://ioc.xtec.cat/materials/FP/Materials/1752_EDI/EDI_1752_M07/web/html/media/fp_edi_m07_u1_pdfindex.pdf

Moreno, J (1960). *The sociometry readers*. Illinois: The Free Press.

Pérez, J. Seco, M, Vera.M. (2010). *Cos de Mestres. Educació Infantil*. Temari Volum 1 (p.79). Madrid: MAD.

Riera, R. (2012). *La connexió emocional*. Barcelona: Editorial Octaedro.

Terrades, T. (2017). *Aprenem sense vincles?. L'experiència de l'aprendre es dona a través d'un vincle. Aprenem més de l'experiència dels altres que de la nostra*. Recuperat de:
https://criatures.ara.cat/blogs/mobreslaporta/Aprenem-vincles-atencio-fortaleses_6_1752484736.html

Vendrell, E. (1999). *Dinàmica de grups i psicologia dels grups*. Barcelona: edicions universitat de Barcelona.

Vuyk, R. (1983). *Algunas preguntas y respuestas sobre la teoría del apego de Bowlby*. Anuario de Psicología, 28. Recuperat de:

<http://www.raco.cat/index.php/anuariopsicologia/article/viewFile/64512/88308>